

spostva v območju freisinške dolenske posesti, Razprave IV/6, Ljubljana 1958, str. 68. — 56. R. Baravalle, Zur Geschichte der steirischen Masse, ZHVS XXIX, 1935, str. 67. — 57. Arhiv opatije St. Pavel na Koroškem 64/377 in 123/484. — 58. Ing. Orožen o. c., str. 313. — 59. Untersteiermark, str. 106. Prim. J. Mlinarič, Gosposčina Viltuš, str. 225—226. — 60. Ing. Orožen, o. c. str. 319—341. O betnavski luteranski postaji za čas ok. 1570—1600 hrani 2 fascikla (neurejena) SLa (M. št. 132). — 61. Prepis listine iz 19. stol. v zbirki listin v SLa. — 62. Ing. Orožen, o. c., str. 341. — Prim. J. Richter, Maribor v reformacijski dobi, ČZN XLV, 1974, 89—105. — 63. Orig. perg. listina z dne 24. aprila 1621 v zbirki listin v SLa. — 64. Untersteiermark, str. 21. H. Pirchegger, Die Herrschalf Marburg, str. 48. — 65. Untersteiermark, str. 21. — 66. J. Koropec, Srednjeveška Gromberška gosposčina, ZČ XXIII, 1969, str. 275—282. — 67. Untersteiermark, str. 21. — 68. Ibidem, str. 123. — 69. J. Curk, Maribor (Urbanistično-gradbeni zgodovinski oris) II, ČZN XXXIX, 1968, str. 98. — 70. N. Šumi, Arhitektura šestnajstega stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966, str. 99. — 71. J. Curk, o. c., str. 98. — 72. H. Pirchegger, Die Herrschalf Marburg, str. 48. — 73. C. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark I, Gratz 1822, str. 620 in 174—175. Prim. Herrschalf Grünberg (1822), Schuber 1, Heft 9 v SLa. — 74. Ledinsko ime za del območja vzhodno od Račjega dvora pri Mariboru (Kat.

mapa Krčevina iz 1. 1824). — 75. C. Schmutz, Historisch Topographisches Lexicon von Steyermark IV, Gratz 1823, str. 369—370. — 76. Opis, nastal med leti 1846 in 1863 v SLa, Handschrift Nr. 738; Prim. R. G. Puff, Marburg in Steiermark, seine Umgeburg, Bewohner und Geschichte I, Gratz 1847, 161—163. — 77. Koncept pisma z dne 31. januarja 1863 v Škofijskem arhivu v Mariboru. — 78. C. v. Wurzbach, Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich XI, Wien 1864, str. 371—372. — 79. J. A. Janisch, Topographisch-statistisches Lexikon von Steiermark II, Graz 1885, str. 1337. — 80. Pristava pri Hočah, imenovana »Zellerhof«. — 81. Schematismus der Herrschaften und Güter in Steiermark, Brünn 1904, str. 134. — 82. Fond: Državni komisar za utrjevanja nemštva na Spodjem Štajerskem, urad Maribor, Seznam zasežene posesti na Štajerskem, v arhivu Muzeja narodne osvoboditve v Mariboru. (Za te in naslednje podatke se zahvaljujem L. Peniču, višjemu kustosu imenovane ustanove). — 83. Seznam višjih gospodarskih uprav na Štajerskem, ibidem. Prim. T. Ferenc, Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945, Maribor 1968, str. 679 sl. — 84. Seznam višjih gospodarskih uprav na Štajerskem, ibidem. — 85. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1961, št. 1—2, str. 249—250. Fr. Filipič, Prvi pohorski partizani, Maribor 1965, str. 142—144. — 86. Der Aufbau des Schulwesens in der Untersteiermark, Graz 1941, str. 38—39.

ROGAŠKI ZDRAVILNI VRELCI V 16. STOLETJU*

RUDOLF LESKOVAR

Doslej je veljal za ustanovitelja zdravilišča Rogaška Slatina grof Peter Zrinjski. Ko je bil leta 1665¹ na območju rogaških vrelcev na lovu so mu kmetje svetovali, naj pije zdravilno vodo zaradi obolenih jeter. Videti je, da mu je to zdravilo zelo pomagalo, saj se je glas o zdravilnosti vode začel naglo širiti. Že nekaj let pozneje poročajo o tej vodi zdravniki iz Gradca, Leobna in Dunaja.

Veriga sklenjenih zgodovinskih podatkov o naših vrelcih se od tedaj ne prekine več.

* Dragima profesorjema ing. Josipu Baču in dr. Adolfu Režeku v spomin na dolga leta skupnega uspešnega dela.

Iz podatkov, ki sem jih zbral v zadnjem času, pa sklepam, da je zgodovina rogaških vrelcev vsaj 100 let starejša.² Iz dobe, preden se je pojavil grof Zrinjski ob vrelcih, imamo vsega tri podatke o vrelcih. Prvi zgodovinski podatek je analiza rogaške slatine, ki jo je opravil slavni alkimist. L. Thurneysser³ in rezultat priobčil v Frankfurtu na Odri leta 1572. V prevodu se glasi:

Na Koroškem v predelu Ptujja / proti pol dnevu in staremu mestecu Celju, ki leži okrog 5000 korakov od tod je izvir prekipelavoje vode, ki vodi s seboj:

Zlato	2.	} delov / od	} menzura	} tehta	} 16. lot. 3 kvinte
»bergkler«	2.				
žveplo	3.				
magnet	1.				
divjo vodo	16.				
			} mera	}	} 67. lot.

Das LXI. Capitel.

Lhat in Kenten ein gegenbe Pettau/die gegen dem Mittentag vnd dem alten Stedtlein Cylie/welchs auff 5000. schrit darvon ligt/ ein vrsprung Daines auff quellenden wassers/diſſ fiar in sich.

Golt	2.	} Part/die	} Mensur	} wigt	} 16. lot. 3. quint.
Bergtler	2.				
Schwefel	3.				
Magnet	1.				
Wild Wasser	16.	} Maß	}	}	} 67. lot.

Diſſ Wasser helt in aller maſſ an den subtiliteten vmb Metallen / iſt auch bekræfft vnd tugend/wie in dem 6. Buch. am 25. Capitel ſteht. Es nimbt ſein Fluſſ zwilchen Woradin vnd Pettau in die Traua.

1. Najstarejša analiza rogaške mineralne vode, ki jo je napravil leta 1572 L. Thurneysser

Ta voda vsebuje v polni meri subtilitete in kovine / in je tudi v moči in čednosti / kakor je zapisano v 6. knjigi 25. poglavju. Izvira med Varaždinom in Ptujem.

Kakor vidimo, je to analiza alkimista. Trajna zasluga Thurneysserja je, da je uvedel sistematski postopek pri kemični analizi voda. Rezultate je zbral v knjigi »Pison. Das erst Theil von kalten (warmen) minerischen und metalischen Wassern«, ki je prva knjiga o zdraviliščih (»Bäderbuch«) sploh. Vprašamo se kako je prišla analiza rogaške slatine tako zgodaj v družbo najbolj znanih evropskih voda?

Drugi zgodovinski podatek iz dobe pred grofom Zrinjskim je opis geografskega položaja naših vrelcev v knjigi »Neuw Wasserschatz«, ki je izšla 1584 v Frankfurtu ob Majni in jo je napisal zdravnik doktor Tabernaemontanus.⁴ V prevodu se mesto glasi takole:

O štajerskem kislem vrelcu, o njegovi moči in učinku. — Na Štajerskem ne daleč od

474 **Neuw Wasserschatz /**
99. **Das XCI. Capitel.**
Von dem Steyermarcker Sauwer-
brunnen / vnd von seiner Krafft
vnd Wirkung.

In der Steyermarck nicht weit von Reichenburg / Soll es auch ein Sauwerbrunnen haben / der soll in seinem gehalt mit sich führen die Geistlichen subtiliteten des schwarzen Bergschwefels / Vitriols vnd D. perments / vnd soll zum reincken vntüchtig seyn / aber zu eusserlichen Schäden. Grindt / Flechten vnd Zittermähler soll er nützlich seyn : Diweil mir auch dieser Brunnen unbekandt / wil ich denen befehlen darvon zuschreiben / die den eigentlichen gehalt desselben verstehen vnd wissen.

2. Lokacija rogaških vrelcev v knjigi »Neuw Wasserschatz«, v kateri je navedel 1584 Tabernaemontanus takrat sloveče vrelce

Rajhenburga / imajo tudi neki kisli vrelci / ta naj ima v sebi duhovne subtilitete črnega gorskega žvepla / vitriola in opermenta / in naj bi bil za pitje neužiten, toda za zunanje okvare / garje / lišaje in kožna znamenja naj bi koristil: Ker pa mi je ta vrelci neznan / bom tistim naročil / da o tem pišejo / ki njegovo pravo vsebino razumejo in poznajo.

Če gre pri knjigi »Neuw Wasserschatz« za opis krajev z zdravilnimi vodami, potem se pri čitanju začudeno vprašamo, zakaj Tabernaemontanus sploh navaja ta »Sauwerbrunn«, ki mu je, kot pove, osebno neznan. Vzrok za to mu je utegnilo dati prepričljivo pripovedovanje drugih o kakovostih omenjenega vrelca. Tako stojita ta dva zgodovinska podatka zase brez medsebojne povezave in nerazumljiva.

Thurneysser⁵ je bil rojen leta 1530 v Baslu, kjer se je seznanil z alkimijo. Sicer pa je bil zlatar. Leta 1558 ga najdemo kot vodjo rudnikov srebra na Tirolskem, nato je bil anatom v Innsbrucku. Med leti 1560—1566 je mnogo potoval, bil je tudi na Slovenskem leta 1568.⁶ Pozneje je bil na dvoru brandenburškega volilnega kneza (1569—84), ki se mu je zelo prikupil; uredil mu je tiskarno, varilnico galuna, steklarno in tovarno steklenic. Udejstvoval se je tudi kot zdravnik, kot tovarnar zdravil in kot alkimist. Postavljal je horoskope in je moral naposled leta 1584 zbežati, osumljen kot zaklinjevalec duhov, v Italijo, kjer si je, obubožan, leta 1590 sam vzel življenje. Za naše razmišljanje sta važna dva podatka o Thurneysserju. Bil je zelo spreten, iskal je družbo najvišjih krogov in se je v njih odlično uveljavljal. Tako je bival, preden je šel v Berlin, nekaj časa tudi na dvoru avstrijskega nadvojvode Ferdinanda I.⁷ Bil je vnet privrženec Paracelsusa, čigar nazore je prav zaradi svojih visokih zvez uspešno širil. Ta ugotovitev bo še važna pri naših poznejših zaključkih.

Trenutno mi še ni uspelo priti do biografskih podatkov o Tabernaemontanusu. Iz me-

3. Leonhard Thurneysser zum Thurn (1530—1590), slavni alkimist

ni razpoložljivih virov⁸ je razvidno, da je deloval kot zdraviliški zdravnik v Bad Schwalbachu v Porenju, nedaleč od Wiesbadena. Bil je namreč zapleten v zadevo »čudežnega navala« (Wundergeläuf) v Bad Pymontu: Leta 1556, ko se je pojavil komet, kakor je poročal kronist Bunting, so navalili desetisoči iz vseh krajev Evrope v Pymont, kar je povzročilo najtežjo zadrego oblasti glede reda, prehrane in prenočevanja. Toda že prihodnje leto je ni bilo več. To kronist pripisuje božji kazni, ker je bil tam umorjen neki grof. Pisatelj Raabe pa pripisuje padec števila gostov »poklicni zavisti vrečnega zdravnika v Schwalbachu, mojstra Tabernaemontanusa, po nemško Schenkenberga, ki je dal tiskati sramotilni spis zoper vrelec, v katerem je odurno trdil, da vsebuje »sveta voda« v Pymontu pač dovolj avripigmenta, arsenika in podganjega strupa, da bi mogla spraviti človeka na drugi svet, toda prav ničesar, kar bi utegnilo vrniti bolniku zdravje.«

Njegova slika, ki sem jo zasledil,⁹ je obrobljena z napisom: »Medicinae doctor et archiater palat. Jacobus Theodorus Tabernaemontanus«. Pilatium, iz katerega je nastala nemška beseda Pfalz, označuje nemško kneževino ob Reni, kamor sta spadali tudi nemški mesti Worms in Speyer. Torej je bil naš Tabernaemontanus archiater, tj. osebni zdravnik palatinskega grofa. Ti grofje so postali volilni knezi že v 14. stoletju. Tako v Wormsu

— tu je bil Tabernaemontanus, kakor je natisnato na prvi strani knjige Neuw Wasser-schatz »Medicus ordinarius« — kakor v Speyerju pa so bili v 16. stoletju nemški državni zbori.¹⁰ Na teh zborih so sodelovali avstrijski nadvojvode in deželni stanovi.¹¹

Tudi to dejstvo si hočemo že tu zapomniti.

Ko smo si tako osvetlili prva dva podatka, s katerima sega zgodovina Rogaške Slatine v 16. stoletje, si oglejmo še tretjega: prvega zgodovinsko preverjenega pacienta ob rogaških vreclih, Wolfa von Ungnada.

(prevod) Gospod Wolff Ungnad / tudi gospoda Hansa Ungnada sin /, ki mu ga je rodila grofica pl. Barbij / je študiral v Strassburgu /. Bil je fin, učen, mlad gospod /; ko se je podal v stran od Strassburga / je potoval s poslanstvom cesarskega veličastva proti Carigradu / in potem ko se je vrnil / se je napolil v Italijo / in Rim /. Prepotoval je to deželo in province / ob čemer je tudi zbolel / in je končno po dolgotrajni bolezni / v Slatini /ki leži v grofiji Celjski / po Božji volji tudi leta 1594 umrl / kamor so prišli po njegovo truplo / in je bil v Velikovcu / v cerkvi Un-

4. Jacobus Theodorus Tabernaemontanus, zdravnik v Wormsu in osebni zdravnik palatinskega grofa

Herr Wolff Ungnad / auch Herrn Hans Ungnaden Sohn/ so er mit der Gräfin von Darbij erzeuget.

Hat zu Straßburg studiert / ist ein feiner
gelehrter Junger Herr gewesen / nach dem er sich von
Straßburg weg begeben / ist er mit der Key. May.
Bottschaft in Zürcy gen Constantinopel gereist / vnd nach
dem er wider komen / sich auch in Italia / vnd nach Rom be-
geben / dieselben Land vnd Prouincen allenthalben durchreiset /
darüber er auch eine Kranckheit erlangt / vnd leglich nach
langwrigiger erlittener Kranckheit / im Cawern Wonn in der
Graffschafft Eppli gelegen / nach Gottes willen auch Anno
1594 Todes verschied / seine Leich ist dafelbst abgeholt /
vnd zu Welfenmarkt / in der Herrn Ungnaden Kirchen
Christlich vnd Ehrlich zur Erden bestattet worden / ist bey 28.
Jahren alt gewesen.

5. Poročilo o prvem zgodovinsko preverjenem bolniku
ob rogaških vrelcih (1594) Wolfu von Ungnadu

gnadov / krščansko in častljivo v zemljo
položen /. Bil je 28 let star.

Iz gornjega teksta pač upravičeno sklepa-
mo, da so morali rogaški vrelci Wolfu v. Un-
gnadu mnogo pomeniti, če je od daleč pripo-
toval k vrelcem zdraviti hudo bolizen.

Kdo je Wolf von Ungnad? Wolf je sin Han-
sa v. Ungnada.¹² Le-ta nam bo, kakor bomo
kmalu videli, ključ za povezavo zgornjih med
seboj navidezno nepovezanih zgodovinskih
podatkov kakor tudi središčna oseba, ki nam
bo lahko tolmačila dogajanja ob rogaških
zdravilnih vrelcih v 16. stoletju. Kot Ivana
pl. Ungnada ga dobro poznamo iz slovenske
literarne zgodovine, saj so v njegovi tiskarni
v Urachu na Württembergem izšle naše
prve slovenske knjige Primoža Trubarja in
Jurija Dalmatina¹³

Manj znana pa je njegova poprejšnja po-
litična kariera na slovenskem ozemlju. Hans
v. Ungnad iz Ženeka na Koroškem (1493 do
1564) je bil svetnik rimskocesarkega veličan-
stva, kraljevi stotnik, leta 1530 je postal de-
želni glavar Štajerske, stotnik in vicedom
Celja, ban grofije Varaždinske, leta 1540 je
bil imenovan za vrhovnega vojnega kapetana
(generalnega polkovnika) dežel Štajerske,
Koroške in Kranjske ter Slavonske in Hr-
vatske vojne krajine.¹⁴

Že ko je postal štajerski deželni glavar leta
1530, je imel najvišjo upravno oblast tudi
nad področjem rogaških vrelcev. Ko je bil
1540 imenovan še za generalnega polkovnika
avstrijskih notranjih dežel ter slovenske in
hrvatske marke, je bila njegova glavna nalo-
ga zavarovati jugovzhod Avstrije zoper Tur-
ke. Zato je bil službeno stalno povezan s tem
ozemljem skozi dobo 26 let.

Obrambna črta proti Turkom je potekala
nekako vzdolž Sotle od Brežic mimo Bistrice

ob Sotli, Kozjega, Podčetrka, Rogatca, Ptuja
in Radgone.¹⁵

Iz zapiskov o razpravah na zborih deželnih
stanov Štajerske in različnih izvršnih odbo-
rov razberemo, da je v tem sistemu obrambe
igral veliko vlogo bližnji Rogatec. Omenjen
je skoraj v vseh sklepih za obrambo proti
Turkom.¹⁶ Oglejmo si nekoliko zgodovinsko
preverjenih podatkov iz te nemirne dobe
strahu pred vpadi Turkov, posebno tistih na-
vedb, ki se tičejo dogajanj v neposredni bli-
žini vrelcev. Uvodoma naj navedem za zem-
ljepisno orientacijo, da leži Rogatec ob rečici
Sotli, ki je bila meja štajerskega in sloven-
skega ozemlja. Skozi Rogatec teče Sotla naj-
prej kakšne 4 km proti zahodu, nato napravi
ostro koleno proti jugu — od tod je nekako
20 minut peš do zdravilnih vrelcev — v smeri
Brežic, kjer se izliva v Savo. Omenjeno ko-
leno Sotle je brez dvoma predstavljalo stra-
teško važno mesto v obrambi. Takrat je
vzdolž meje ob Sotli potekala cesta od Ro-
gatca do Brežic. Tako izvemo, da je deželni
glavar leta 1531 večkrat potoval vzdolž hr-
vatske meje, potem ko so Turki na roparskem
pohodu 1. marca razsekali na kose žičkega
priorja Andreja.¹⁷ Nujno je moral ob tej pri-
ložnosti mimo naših vrelcev. Verjetno je ob
razgledovanju meje razmišljal, kako bi iz-
vedel sklep sestanka v Dravogradu (24. 3.
1531), na katerem je bila zastopana elita fe-
dalcev z ljubljanskim knezoškofofom vred. Tre-
ba je bilo izvesti stalno mejno stražo, peš in
na konju, ter organizirati stalne sle, ki bi
poročali o premikih Turkov.¹⁸

Obramba je stala denar, potrebni so bili
novi davki. Izvemo, da se npr. Teharčani
sploh niso pojavili pred komisarji in je kralj
Ferdinand nato moral komisarje priganjati,
naj začno s pobiranjem v več krajih, med
njimi v Celju, Laškem, Žalcu, Sladki gori,
Planini, Kozjem, Bistrici ob Sotli, Brežicah,
Rogatcu in Vojniku.¹⁹

Obnavljati je bilo treba utrdbe mest in
gradov. Kralj Ferdinand je zapovedal, da je
treba za popravilo gradu v Rogatcu nakazati
600 goldinarjev.²⁰

V Brucku na Muri so sklenili (1551), da je
treba za obrambo deželnih meja dati dovolje-
nje za novačenje 4000 strelcev, ki jih je tre-
ba porazdeliti od Fürstenfelda do Radgone,
Ptuja, Borla, Rogatca, Podčetrka in Bistrice
ob Sotli proti Brežicam. Za vodstvo obrambe
so postavili vojni svet.²¹

Leta 1540, ko je zopet grozil turški vpad,
je dobil vojni svet svoje stalno mesto v Ptuj-
ju. Na povelje kraljice Marije je bila vzpo-
stavljena stalna vojna pošta med Ptujem in
Dunajem, da bi obstajala stalna zveza z Un-

6. Ivan baron Ungnad (1493—1564), vodeča politična osebnost na Stajerskem v prvi polovici 16. stoletja: leta 1537 je kot protestant emigriral in je vodil tiskarno v Urachu, kjer so izšle prve slovenske knjige

gnadom.²² Ta je obnovil prejšnjo zapoved o vzdrževanju alarmnih strelcev in signalnih kresov, ki so naznanjali prihod Turkov.²³ Ta signalni sistem je potekal od Ptujja preko Borla, Krapine, *Donačke gore*, Celja in naprej, z druge strani tudi prek Maribora, Vurberga, Statenberga, Zbelovega do Celja.²⁴ Torej zopet mimo *Rogatca*. Slovensko mejo samo pa je moral stražiti in varovati pred turškimi vpadi kapetan Teuffl z 200 lahkimi konjeniki in 50 strelci.²⁵

Leta 1546 je bil Ungnad zopet v Ptujju, kjer so se posvetovali o mobilizacijskem redu in vpoklicu »navadnega moža« v vojsko. Za izvedbo sklepov je bil odgovoren Bernhard von Herberstein in 11 drugih fevdalcev.²⁶

Zaradi vpadov Turkov in z nastopom kuge in drugih epidemij se je še bolj zaostriло gospodarsko vprašanje. V tem času je dobil Rogatec (1530) pravico do vsakotedskega sejma in 3 dodatnih sejmov na leto. Videti pa je, da mu ta prednost ni posebno koristila, saj je 3 leta kasneje tudi Rogatec naveden med

trgi, ki so se pritožili kralju Ferdinandu. Medtem ko nimajo zaradi hudih časov odkod jemati za dajatve, se pa drugi kraji in plemstvo nedovoljeno ukvarjajo s prodajo vin in podobnim, ne da bi od tega plačevali davke. Iz prizadetih krajev so se zato nekateri začeli odseljevati v kraje z boljšimi živinskimi pogoji.²⁷

Denarja je manjkalo na vseh koncih in krajih. Na Ungnadovo zahtevo so deželni stanovni radovoljno pristali na enoinpolkratno povišanje mostnine (3. II. 1555).²⁸ Verjetno je veljalo to tudi za most čez Sotlo v Rogatcu. Vojaški izdatki pa so leta 1555 mesečno znašali 141.356 goldinarjev za slavonsko in 206.507 goldinarjev za hrvatsko in kranjsko mejno ozemlje.²⁹

Kakor je razvidno iz gornjih izvajanj, je bila glavna skrb Ivana Ungnada usmerjena na boj zoper Turke. Ta skrb in službena dolžnost sta ga stalno vodili na deželno mejo. Meja je bila, kot že omenjeno, rečica Sotla, vzdolž katere je potekala cesta od Rogatca do Brežic. V višini Rogaške Slatine dela Sotla koleno in s tem nastane strateško pomembno mesto. Tu pa ležijo — 20 minut oddaljeni od Sotle — rogaški zdravilni vrelci.

Skorajda neizogibno je bilo, da je baron Ungnad v 26 letih službovanja moral spoznati rogaške zdravilne vrelce.

So pa še nadaljne indicije, ki govore za to, da je Ungnad moral poznati naše vrelce.

Baron Ungnad je bil na tem ozemlju kraljev namestnik in so plemstvo in stanovni dobili službeno navodilo, da naj ga sprejmejo kot samega kralja.³⁰

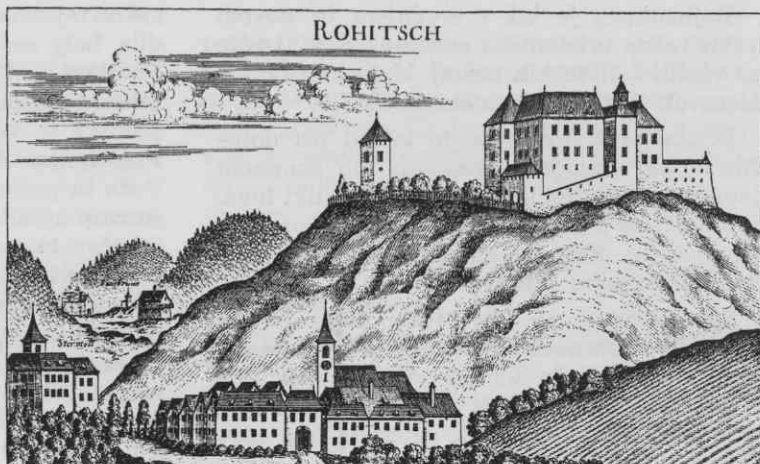
Kdo so bili tisti, ki so Ungnada tako sprejeli iz lastnih nagibov?

V Ptujju so bili graščaki Szekely von Khevent, imenovani Zackli. Od teh je bil Jakob stotnik v Ptujju in Radgoni, sin Luka pa eden izmed vodij deželnih stanov in tako vodja protestantizma.³¹ Zackli pa so bili tudi gospodje Ormoža, Borla in Središča, med katerimi je Borl igral posebno vidno vlogo v ukrepih zoper Turke. Jakob Zackl je takrat imel tudi drenski grad (Hartenstein) pri Pilštajnu.³²

Mogočna graščina je bila Rogatec, kjer pa je prvotni rod Rogaških — iz njega izhaja tudi ustanoviteljica samostana v Studenicah — že izumrl in je graščino leta 1512 podedoval Ahac pl. Lindeški. Ta je bil 1525 vicedom celjski pred Ungnadom. Sicer pa je Ivan pl. Ungnad od 1552 naprej upravljal grad v Vojniku, torej blizu Lindeka, in sta bila tam sosed.

V samem Rogatcu v dolini stoji še danes grad Strmol. Predstavniki tega gradu so poz-

7. Rogatec, ena vidnih postojank v obrambi zoper Turke; takoj v ozadju — v resnici preko 5 km oddaljeni — rogaški vrelci. Levo grad Strmol čigar fevd so morda nekoč pripadali rogaški vrelci. (G. M. Vischer, Topographia Ducatus Stiriae, 1681.)

neje v 17. stoletju tesno povezani z rogaškimi vrelci. Slikar Vischer³³ je narisal 1681 tako na sliki, kjer je prikazal rogaški grad skupno z gradom Strmolom, kakor na sliki, kjer je prikazan samo »grad Stermoll«, v ozadju »Saurbrunn« z nekaj poslopji. Njegovi gospodje se več ko 100 let pozneje — P. v. Courty pojavijo (1676) ob rogaških vrelcih, nastopajo »nasilno«, ko da so lastniki.³⁴ Prišlo je zaradi tega celo do pravdanja. Morda se je Courty le naslanjal na neke zakonite osnove? Utegnile bi segati v leto 1479, ko so Andrej Stermoller z brati in sestrami zopet dedovali očetov fevd, v katerem je bil tudi dvor v Gaberniku ter 15 kmetij in velikih hub v gospostvu Rogatec in Lemberg ter grad Pogled pri Lašah in gornina (Bergrecht).³⁵ Lemberg sam je medtem že razpadel (Turki?) in je bil deželnoknežji, upravljan iz Zbelovskega gradu.³⁶ Ker gre torej za ozemlje med Rogatcem in Gabernikom, ki leži v podaljšku kakšnih 5 km severozahodno od rogaških vrelcev — tudi Lemberg ni daleč od Gabernika, — bi Courty res utegnil imeti pravice do naših vrelcev. Za časa barona Ungnada je bil lastnik gradu Strmol od 1516 naprej Krištof Tumperger.

Po Sotli navzdol sledi grad *Podčetrtek*, od 1527 last Tattenbachov, ki so pozneje dobili blizu rogaških vrelcev ležeči dvor v Nezbišah (1576). Že od 1543 naprej so bili tudi lastniki Olimja, še prej pa (1532) bizeljskega gradu.

Proti Brežicam imamo mogočna gradova Kunšperk in bizeljski grad, v trikotju med Sotlo in Savo pa gradove v Pišecah, v Kozjem, v Podsredi, v Rajhenburgu in v Sevnici.

Večidel so bili ti gradovi last grofov Celjskih. Ko so ti 1456 z Ulrikom izumrli, je deželni knez, cesar Friderik III., zopet odtegnil svoja gospostva ter ustvaril za njihovo uprav-

ljanje predvsem za celjsko grofijo, lasten vicedomat.³⁷ Mesto vicedoma je dobil, kakor vemo, tudi Ivan Ungnad. S tem delom meje oz. Slovenske marke je moral biti Ungnad posebno dobro seznanjen.

Kunšperk je po nekoliko upravljalcih leta 1585 kupil Tattenbachovec in ga je upravljal iz bizeljskega gospostva. Grad v Podsredi je prevzel 1569 K. v. Herberstein, leta 1617 pa tudi Tattenbach. Za Ungnadove dobe so bili na teh gradovih manj sloveči fevdalci.

Grad v *Kozjem* je bil v rokah Rajhenburških gospodov,³⁸ ki so takrat upravljali tudi gradove v Pišecah in v Rajhenburgu. Imeli so še grad v Brežicah in nekaj časa tudi Sevnico. Za naše razmišljanje je važno, da so Rajhenburški gospodje bili zaradi poroke z eno izmed Ungnadovih v sorodstvu z našim Ungnadom.³⁹ Po smrti Ivana Rajhenburškega (1519) je naš Ungnad postal oskrbnik gradu v Sevnici do 1557. Njegovemu najstarejšemu sinu Ludviku Ungnadu je 1568 kralj Maksimilijan dal v poročstvo gospostvo Brežice.⁴⁰ Tako najdemo na tem južnem koncu obrambne črte zoper Turke predstavnike Ungnadove rodovine.

Videti je, da so fevdalci skušali nekako zaokrožiti svoja gospostva. Zackli so imeli Ptuj, Borl in Ormož. Okoli Rogatca so prav v tem času bile menjave lastnikov, tudi v strmolškem gospostvu. V predelu Podčetrтка, Kunšperka, Bizeljskega in Podsrede so zasedali gradove Tattenbachovi, južneje od tod, v predelu Brežice—Rajhenburg—Sevnica, so bili Rajhenburški gospodje, ki so bili z Ungnadi v sorodstvu, deloma pa so se tu zasidrali Ungnadi sami.*

* Od 17. stoletja naprej zasedajo gradove na našem področju grofje Attems. Tako je tudi na stanek današnjega zdravilišča v mnogočem vezan na osebo grofa Ferdinanda Attemsa, ki je bil takrat (1801) tudi deželni glavar Stajerske.

Rajhenburg je bil v srednjem in novem veku važno pristaniško mesto ob Savi. Ladje so vlačili z živinskih postaj, ki so bile razvrščene ob Savi od Hrvatske do Litije.⁴¹

Družabno življenje se je takrat osredotočilo v teh obmejnih gradovih. Ob skupnem jahanju vzdolž meje, tako tudi o priliki lova, je bil vrelc z osvežujočo vodo vsekakor vabljiva točka. Zato je moral biti dobro znan vsem obmejnim fevdalcem.

Spomnimo se na tem mestu geografskega opisa dr. Tabernaemontanus iz Wormsa o rogaških vrelcih: »In der Steyermarck, nit weit von Reichenburg soll es auch einen Sauwerbrunn haben...« Tako je zapisano leta 1584. Odkod je prišel Tabernaemontanus do teh podatkov o naših vrelcih, ki so mu morali biti opisani kot nekaj posebnega, da jih je navedel v svoji knjigi?

Ivan pl. Ungnad je naše kraje zapustil leta 1557. Ker je bil strasten privrženec protestantizma, mu je ostal zvest, odpovedal se je vsem službam in častem, vsemu imetju, vice-domatu v Celju in vsem drugim fevdalnim dobrotam. Je bil on sam prenašalec dobrega glasu vrelcev?

Ali je dr. Tabernaemontanus, osebni zdravnik volivnega kneza, podatek o rogaških vrelcih ujel kje drugod? Priložnost bi bila leta 1562, ko je spremljal najstarejši Ungnadov sin Ludvik kot dvorni maršal kralja Maksimilijana na kronanje v Frankfurt,⁴² tisti Ungnad, ki je kmalu nato prejel od kralja Maksimilijana kot poroštvo gospostvo Brežice.⁴³

Posrednik glasu o naših vrelcih bi utegnil biti tudi kak drug fevdalec iz naših krajev, npr. eden iz odposlanstva štajerskih deželnih stanov, ki so 1545 sodelovali na državnem zboru v Wormsu.⁴⁴ Če upoštevamo neurejene lastniške razmere v gradovih bližnjega Rogatca, postane dobro razumljivo, če bi se pripovedovalec o naših vrelcih poslužil za opis njihovega geografskega položaja in za njihovo lokacijo gospostva Ungnadov. Torej Rajhenburga.

Čeprav ni za to neposrednih dokazov, je vendar prav dobro razumljivo, da površen pripovedovalec ali nepazljiv poslušalec pripovedovanje o vrelcu poveže s sedežem gospostva, posebno če je to v *važnem prometnem središču*.

Pomisliti moramo namreč na vlogo, ki jo je glede lociranja majhnega kraja igrala takratna *prometna zveza*. Sicer vemo, da je že okoli leta 1212 potoval Wolfram von Eschenbach, srednjeveški pevec ljubezni in pesnik »Parcivala« od »Zilje« (Celje) proti Rogatcu,⁴⁵ vendar v zgodovinski karti⁴⁶ ni nobene ce-

ste v tej smeri zarisane. Cesta je takrat vodila bolj severno v smeri zahod-vzhod čez Ponikvo na Poljčane in Ptuj. Videti je, da je bila od rogaških vrelcev povezana s to cesto pot, ki je vodila mimo današnjega naselja Kostivnice, kjer je zavila strmo v pobočje Boča in preko sedla na poljčansko stran. Tu so zato zgradili cerkev na čast priprošnjiku jahačev in popotnikov, Sv. Lenartu. Vzhodno od vrelcev pa je obstajala cesta, ki se je od zgoraj omenjene odcepila pod Ptujsko goro pri Majšperku, ki koder je, kakor danes, potekala proti jugu skozi Rogatec in nato ob meji — Sotli — proti Brežicam mimo Podčetrtka, Bizeljskega in Kunšperka. Še pred 200 leti (1784) je bila cestna zveza Rogaška Slatina—Celje izredno slaba, kot poroča Hacquet.⁴⁷ Čeprav na že omenjeni zgodovinski karti ni zarisane ceste, ki bi iz Rajhenburga vodila na sever, je bilo v 7 km severno ležečem Reštanju že v 16. stoletju sodišče in zato vsaj od tod dobra zveza.⁴⁸ Od Reštanja do Kunšperka (Bistrica ob Sotli) preostane tedaj manj ko 20 km in bi bili tako na cesti ob Sotli. Morda je to bila v 2. polovici 16. stoletja »dobra zveza« za rogaške zdravilne vrelce?

Po vsem tem upravičeno sklepamo, da je dr. Tabernaemontanus slišal za *rogaško slatino* — pojem »Sauerbrunn« je bil skozi dolgo dobo na Štajerskem istoveten z Rogaško Slatino —, da so o tem vrelcu širili glas in ga prenesli v Porenje štajerski fevdalci iz tega našega obmejnega področja, verjetno eden Ungnadov. Za potreben kontakt pa je aktivno skrbel osebni zdravnik porenskega volivnega kneza dr. Tabernaemontanus, ki se je kot kopaljski zdravnik v Schwalbachu zanimal za vrelce sploh. Saj je o njih pisal knjigo, ki je doživela dve izdaji.

Vsekakor se je o zdravljenosti vrelcev govorilo v družini Ivana barona Ungnada. Wolf je bil ob očetovi smrti 1 leto star in je z 28. letom prišel od daleč v Rogaško Slatino iskat zdravja. Če so Ungnadovi vrelcem pripisali takšno moč, so morali biti o tem prepričani na podlagi intenzivnih informacij, pripovedovanj ali celo neposrednih opazovanj, če ne morda celo lastnih izkušenj. Skratka, rogaški vrelci so morali že takrat sloveti.

Gotovo pa Ungnadi o tem niso molčali, temveč so informirali svojo okolico. Ta je bila fevdalna. Na dvoru kralja Ferdinanda I. je zvedel tako za vrelce L. Thurneysser, ki je napravil prvo analizo, na državnih zborih je temu glasu o vrelcih prisluhnil dr. Tabernaemontanus in to navedel v svoji knjigi. Tako se prek osebe Ivana barona Ungnada združita dva navidez med seboj popolnoma

neodvisna in slučajna podatka o zdravilnih vreclih.⁴⁹

Zato moramo sklepati, da so bili rogaški vreclci znani in so sloveli že v sredini 16. stoletja. Verjetno pa je za naše vreclce zaznal takratni svet celo že nekaj desetletij poprej.

Nekako leta 1527 je bival v Ptujju več mesecev⁵⁰ slavni Theophrastus von Hohenheim, imenovan Paracelsus, znani reformator medicine.⁵¹ Vemo, da se je zelo zanimal za naravo in njene pojave, za naravna zdravila in posebej tudi za vreclce. O tem načinu zdravljenja je napisal tudi posebno knjigo o toplih kopelih.⁵² V knjigi o tartaričnih boleznih priporoča npr. preventivno pitje kisle vode iz St. Moritza.⁵³

Za naše razmišljanje je važno, da je bil Paracelsus tudi osebni zdravnik našega Ungnada. Ohranjeno je pismo — Paracelsusov odgovor Ungnadu —, v katerem se opravičuje, da ne more ustreči njegovi želji in priti v Ptuj, da bi ga pregledal in zdravil. Bilo je to leta 1540, ko je imel vojni svet zoper Turke svoj stalni sedež v Ptujju.⁵⁴

Če bi rogaški vreclci prvotno ušli Paracelsovi raziskovalni pozornosti, pa je bil prav gotovo Ivan Ungnad, njegov pacient, tisti, ki ga je na vreclce opozoril. V vsakem primeru je Ungnad spoznal pozitivno stališče Paracelsusa do tega načina zdravljenja.

Spomnimo se tu, kar je bilo že uvodoma poudarjeno, da je bil Thurneysser navdušen paracelsist. Hodil je še po svežih stopinjah, ki jih je v naših krajih zapustil njegov mojster Paracelsus. Če je mojstrova sled vodila tudi k rogaškimi vreclcem, bi to bil vzrok več, da jih je Thurneysser želel analizirati. Zopet je Ivan baron Ungnad tista oseba, ki je preko svojih tesnih zvez z dvorom utegnil posredovati alkimistu Thurneysserju vest o rogaških zdravilnih vodah.

Tako se tudi tretji zgodovinski podatek iz dobe pred grofom Zrinjskim združuje z ostalima dvema v eno celoto, da so namreč rogaški zdravilni vreclci bili dobro znani in da so sloveli že v 16. stoletju.

H koncu se vprašamo: Če so rogaški vreclci res tako zdravilni, da se je tudi že v 16. stoletju širil njihov glas po svetu, zakaj se to ni izrazilo ob samih vreclcih, na njihovi ureditvi, z nastankom zdravilišča? Saj je še dobro stoletje pozneje, ob prihodu grofa Zrinjskega, bila edina vreclna naprava votlo bezgovo steblo, skozi katerega je pritekala voda.

Vzrokov je več. Vreclci so bili v dolini tik ob meji, od koder so grozili vpadi Turkov. Kdo bi naj tu investiral v času splošnega obubožanja zaradi turškega opustošenja, zaradi stalnih priprav obrambe zoper Turke, zaradi kuge in drugih epidemij, ki so jih ti vpadi prinašali, v časih kmečkih uporov, v pojemanja osebne varnosti in splošnega nereda? K temu pridejo še slabe prometne zveze.

Bila pa je to tudi doba, ko so se termomineralni vreclci še uporabljali prvenstveno za kopeli.⁵⁵ Za nastanek kopališča ob samih vreclcih pa so vreclci, ki so takrat imeli majhno kapaciteto, dajali premalo vode. Šele nekako po 30-letni vojni, torej stoletje pozneje, se je težišče uporabe zdravilnih voda premaknilo. Tedaj šele se razvija pitna kura kot bistven del zdraviliškega zdravljenja.⁵⁶ In res, v tem času, v 2. polovici 17. stoletja, se ob vreclcih pojavi grof Peter Zrinjski, ki je zdravilno vodo pil in je veljal za začetnika zgodovine zdravilišča.

S povezavo treh zgodovinskih podatkov, ki sem jo izvedel v tej razpravi, sem osvetlil doslej neznan preteklost rogaških zdravilnih vreclcev pred prihodom grofa Zrinjskega. Žal mi doslej še ni uspelo priti do točnejših podatkov o Thurneysserju in Tabernaemontanusu, ki bi nekatere domneve potrdili. Vendar lahko na podlagi navedenega trdim, da so sloveli rogaški zdravilni vreclci že dobro stoletje pred nastopom grofa Zrinjskega.

8. Theophrastus ab Hohenheim, imenovan Paracelsus, slavni reformator medicine

OPOMBE

1. A. Režek: Rogaška Slatina in Zrinjski. Kronika-Časopis za slovensko krajevno zgodovino 1962, str. 172. — 2. R. Leskovar: Ob 300-letnici zdravilišča Rogaška Slatina, Turistični vestnik 1964, št. 10 in 11. — 3. L. Thurneysser: Pison. Das erst Theil von kalten (warmen) minerischen und metalischen Wassern. Franckfurt a. O., 1572. — 4. J. Th. Tabernaemontanus: Neuw Wasser-schatz. Frankfurt a. M., 1584. — 5. A. Neuberger: Erforschung und Verwertung der Naturkräfte, Weltall und Menschheit, V. Band. — 6. L. Glesinger: Paracelsus in Slovenija, Zdravstveni vestnik 27, (1958), 440. — 7. A. Neuberger: 1. c. 5. — 8. H. Ulbrich-Hannibal: Das Wundergeläuf nach Pymont. Heilbad und Kurort 8, (1956), 62. — 9. J. Stendal: Aus der Vergangenheit deutscher Bäder. Heilbad und Kurort 14, (1962) 223. — 10. A. Muchar: Geschichte des Herzogthums Steiermark. Grätz 1867. — 11. H. Pirchegger: Geschichte der Steiermark. Graz 1931. — 12. M. Dresser: Ungnadische Chronika. Leipzig 1602; R. Leskovar: 1. c. 2. — 13. M. Rupel. Primož Trubar — Življenje in delo. Ljubljana 1962; isti: Slovenski protestantski pisci. 2. dop. izd. Ljubljana 1966. — 14. M. Dresser: 1. c. 12. — 15. J. Loserth: Innerösterreich und die militärischen Massnahmen gegen die Türken im 16. Jahrhundert. Styria-Graz 1934. — 16. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 385. — 17. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 377. — 18. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 385. — 19. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 412. — 20. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 384. — 21. A. Muchar: 1. c. 10; 509. — 22. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 453. — 23. Khredfeuerordnung 1474. Izvod v biblioteki

Joaneuma v Gradcu. — 24. J. Loserth: 1. c. 15; A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 453. — 25. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 458. — 26. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 495. — 27. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 520. — 28. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 458. — 29. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 530. — 30. M. Dresser: 1. c. 12. — 31. H. Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. Verlag Oldenbourg München 1962. — 32. Krajevni leksikon dravske banovine, Ljubljana 1937. — 33. G. M. Vischer: Topographia ducatus Styriae. Graz 1681. — 34. A. Režek: Iz prošlosti vrela mineralnih voda Rogaške Slatine. Celje 1937. Isti: Rogaška Slatina na starih slikah, fotografijah, zemljevidih, spomenikih in kozarcih. Rogaška Slatina 1964. — 35. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 115. — 36. Krajevni leksikon. 1. c. 32. — 37. H. Pirchegger: 1. c. 11. — 38. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 39. M. Dresser: 1. c. 12; H. Pirchegger: 1. c. 31. — 40. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 41. Krajevni leksikon: 1. c. 32. — 42. M. Dresser: 1. c. 12. — 43. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 44. A. Muchar: 1. c. 10; VIII. 489. — 45. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 46. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 47. B. Hacquet: Oryctographia Carniolica. Breitkopf-Leipzig 1784. — 48. H. Pirchegger: 1. c. 31. — 49. A. Režek: 1. c. 34. — 50. Th. v. Hohenheim-Paracelsus: Die Kärntner Schriften. Besorgt von K. Goldammer. Klagenfurt 1955. — 51. H. Sigerist: Grosse Ärzte. München 1932. — 52. J. Stendal: 1. c. 9. — 53. Paracelsus Th. v. Hohenheim: 1. c. 50. — 54. A. Muchar: 1. c. 10. — 55. R. Leskovar: 1. c. 2; J. Stendal: 1. c. 9. — 56. J. Stendal: 1. c. 9.

IDRIJSKA STEKLARNA V ZAGORJU OB SAVI (1804—1817)

MARIJA VERBIČ

Med važnejša podjetja idrijskega rudarskega urada v začetku prejšnjega stoletja smemo šteti tudi steklarno v Zagorju ob Savi. Nanjo je opozoril že raziskovalec zgodovine slovenskega premogovništva dr. Jože Šorn,¹ pričujoči prispevek pa ima namen prikazati proizvodno dejavnost te steklarne v času njenega obstoja.

Pri idrijskem rudniku živega srebra so od leta 1798 dalje začeli z redno proizvodnjo dveh manj znanih živosrebrnih produktov: sublimata in precipitata, ki se uporabljata v zdravilstvu. Pridobivali so ju iz živega srebra s pomočjo kuhinjske soli in vitriola; ko so tega leta 1803 v Idriji prenehali izdelovati, pa s pomočjo koncentrirane žveplene in solne kislinae.²

Ta način proizvodnje pa je bil dražji od prejšnjega, zato se je upravitelj fabrike začel ukvarjati z mislijo, da bi steklenice za sublimiranje živega srebra izdelovali kar doma za majhen denar, namesto da jih morajo uvažati od daleč za drag denar. Te steklenice je Idrija uvažala iz Češke, kjer je bila industrija stekla zelo stara, v tistem času pa tudi zelo razvita. Uvažali so jih iz Moravske Ostrovice. Za povprečno 150 starih centov sublimata in precipitata, kot je znala letna proizvodnja teh dveh živosrebrnih proizvodov, je bilo potrebnih 30.000 komadov ali 3000 čokov takih steklenic (en čok je 10 in več steklenic.).

Steklenice za sublimiranje so se po svoji obliki precej razlikovale od navadnih stekle-